

Az Esterházy-kincstár rövid története

A kincstár létrejötte a család két kiemelkedő személyiségéhez, Esterházy Miklóshoz és fiához, Pálhoz köthető. A Miklós nádor halála után felvett kincstárjegyzék már ragyogó gazdagságról árulkodik, fia pedig nem csak a ráhagyott kincsek megőrzését érezte feladatának, de tudatos gyűjtő- és mecénási tevékenységgel tovább gazdagította. 1695-ben, hogy a gyűjteményt a szétaprózódástól megkímélje, családi hitbizományt alapított. Valamennyi műfaji egysége – az egzotikus anyagokból készült tárgyak, a hadi- és díszfegyverek, ötvösmunkák, ékszerek és órák, érmek és rendjelek, textíliák – bővelkedik kiemelkedő értékű alkotásokban. Mintegy 12 évvel a herceg halála után, az 1725-ben felvett műtárgyjegyzék szerint 83 „almariumban” mintegy 1600 műtárgyat és 8900 érmet vettek számba, de a 19. században a kincstár már csupán néhány tárggyal gyarapodott. 1919-ben a Tanácsköztársaság kulturális népbiztosának rendelete nyomán köztulajdonba vették és Fraknóról Budapestre szállították a műtárgyakat. A Tanácsköztársaság bukása után herceg Esterházy Pál az Iparművészeti Múzeumban letétbe helyezte a gyűjteményt, a II. világháború alatt azonban biztonságosabbnak vélték, ha az Esterházy család budai Várnegyedben lévő palotájának pincéjébe menekítik. Az épületet bombatalálat érte, és a leomló falak maguk alá temették és szétzúzták a műtárgyakat tároló ládákat. A pusztítás felmérése 1948–49 telén vált lehetségessé. Azonnal megkezdődött a tisztítás, restaurálás, tudományos feldolgozás, és elkészült a veszteségek jegyzéke is: a fémtárgyak, ötvösművek és ékszerek közül hetvenhetet restauráltak, konzerváltak azóta, de hatvannyolc tárgy teljesen megsemmisült. A különböző típusú órák gazdag sorozatából tizenegy élte túl a háborút, nyolc elpusztult. A fegyverek közül harmincöt tönkrement, huszonhatot restauráltak. A textíliák és ruhadarabok közül huszonhét elpusztult, de hatvanat meg tudtak menteni, bár a földben töltött évek alatt a hímzések felbomlottak, a színek pedig elvesztették eredeti árnyalatukat. A veszteségek ellenére is elmondható, hogy a fraknoi kincstár Európa műgyűjteményei között kitüntetten rangos helyet foglal el.

Az Esterházy család rövid története

A köznemesi sorból származó Esterházy Miklós (1583–1645) felemelkedését rendkívüli adottságain kívül két pártfogójának, főrangú nagybátyjának, Illésházy Istvánnak és Mágochy Ferencnek, a Felvidék egyik legvagyonosabb főkapitányának köszönhetette. Mágochy halála után feleségül vette gazdag özvegyét, Dersffy Orsolyát (1583 k.–1619). A vagyon révén tekintélyes pozíciókhoz jutott, a pozsonyi országgyűlésen 1613-ban II. Mátyás bárói rangra

emelte, 1619-ben királyi tanácsossá nevezték ki, és grófi címet adományoztak neki. Felesége halála után második házasságát Nyáry Krisztinával (1604–1641), Thurzó Imre özvegyével 1624-ben kötötte. Egy évvel később a soproni országgyűlés a királyi Magyarország nádorává választotta. A vagyon egyben tartása az ok, amiért az első házasságából származó Istvánt és második felesége első házasságából származó leányát, Thurzó Erzsébetet összeházasította. 1641-ben meghalt a család elsőszülött fia, István, majd 1652-ben a török ellen vívott csatában hősi halált halt László, így a tizenhét esztendő Pál (1635–1713) lett a családi vagyon első számú örökösévé. III. Ferdinánd nagykorúvá nyilvánította, és kinevezte az Esterházy István és Thurzó Erzsébet házasságából származó leány, Esterházy Orsolya gyámjává, akivel utóbb, 1655-ben, X. Ince pápa diszpenzációjának birtokában házasságot kötött. Apja nyomdokaiba lépve jelentős politikai pályát futott be. III. Ferdinánd 1652-ben Pápa várának kapitányává, egyben Sopron vármegye főispánjává nevezte ki, IV. Ferdinánd „birodalmi lovag” címet adományozott neki. 1654-től kezdve részt vett a török elleni ütközetekben Fehérvárnál, Párkányánál (ma Štúrovo, Szlovákia), Érsekújvárnál (ma Nové Zámky, Szlovákia), és Zrínyi Miklós oldalán a téli hadjáratban is. Elnyerte az Aranysarkantyús Rend lovagja és Aranygyapjas Rend lovagja címet is. A soproni országgyűlés nádorrá választotta 1682-ben. Ugyanebben az évben, felesége halála után Thököly Imre hűgát, Évát vezette oltár elé. Életének rendkívüli állomása – közjogi pályájának csúcspontja – az 1687. esztendő, ekkor nyerte el a Német-római Szent Birodalom hercege címet.

Ajándékok, zsákmányok, ereklyék

A kincstár gazdagodásáról a leltárakon kívül az ötvöstárgyak vésett feliratait, a ruhadarabokba varrott pergamenlapok írott szövegei is árulkodnak. Ajándék volt az egykor pompás, arannyal és ezüsttel átszőtt ruhaegyüttes, amelyet koronázása alkalmával 1655. június 27-én maga az ifjú király, I. Lipót adott emlékül egykori iskolatársának, Esterházy Pálnak. Diplomáciai ajándékként érkezett Magyarországra, és több más kincsel együtt a Thurzó családtól került az Esterházyakhoz az a díszszablya, amelyet feltehetően Bocskai Istvánnak, Erdély fejedelmének küldött I. Ahmed szultán azzal a koronával együtt, amelyet ma a bécsi Schatzkammer őriz. Előkelő török fogoly szabadulása fejében fizetett váltságdíj része lehetett az a Szafavida-korszakból származó applikált kárpit, amely népes udvartartása társaságában magát a perzsa sahot ábrázolja. A számos pompás ékköves fegyver és „lőöltözet” mind a törökkel vívott háborúk zsákmánya. Kiemelkedő jelentőségű az az ezüst zászlócsúcs, amely a leltár sorai szerint a boszniai pasa, Szokolovics Ibrahim zászlaját díszítette egykor, és

Esterházy Miklós hadizsákmányának része volt. A gyűjtemény kincsei közül kitüntetettek azok a művek, amelyeket a magyar történelmi múlt kiemelkedő személyiségeihez kötöttek a források. E tárgyak megformálásukban is látványos alkotások; az ötvöstárgyakon vésett, zománcozott címer tünteti fel egykori birtokosukat, de Esterházy Pál griffes címere az új tulajdonos személyét hirdeti. E tárgyakat ereklyeként, „azoknak az Nagy embereknek emlékezetire” őrizték meg. Általuk nemcsak a dicső múltat idézték fel, de az elődök iránti tisztelet mellett nemességük régi, távoli eredetét is hangsúlyozni kívánták. A szándék tisztaságát nem megkérdőjelezve el kell azonban mondanunk, hogy a tárgyakat és a róluk szóló forrásokat vizsgálva az újabb kutatás a hagyományok egy részét elveti, és többségük hitelességét kétségbe vonja.

Férfiöltözetek

A 16–17. században a spanyol királyi udvar etikettje és divatja követendő mintát adott Európának. Eszerint öltözködtek uralkodók és főnemesek, sőt a gazdag polgárok is. A magyar főurak azonban a divatos selymekből, bársonyokból a hagyományos, orientális vonásokat őrző viseletüket varratták meg, hiszen öltözetük drága textíliája, aranycsipkéje, szörméje, ékköves díszek, süvegek, övek nem csak a társadalomban elfoglalt magas rangjukat, gazdagságukat, de mindenekelőtt nemzeti identitásukat szimbolizálták.

Öltözetük két kabátféléből, a mentéből és az ingen viselt dolmányból állt. Ez utóbbiakat pamut- és selyemszövetből, bársonyból, posztóból is varratták, és viselték az időjárástól és nem utolsósorban viselője rangjától függően. Hordták a hosszú, féllábszárig, de a rövid, csípőig érő változatot is. Dereukat ötvös mívű vagy selyemfonalból kötött zsinórövvel fogták össze. A posztóból, bársonyból készült, hosszú és bő téli mentéket szörmével, míg a nyáriakat selyem- vagy pamutszövettel bélelték. Ujjszabásuk eltérő, a mente aljáig függő sípujj a legtetszetősebb és talán a legkedveltebb, de készült könyékig és csuklóig érő változatban is. A sípujjú hordhatóságában is jól variálható volt, panyókára vetve, de az ujjakat sűrű ráncokban feltúrva is viselték. Talán a legmutatósabb, amikor a vállon vágott hasítékon átbújtatták a karjukat, így az elütő színű dolmányujj is elővillant. A menték alól az urak magyar nadrágjának szűk szára és színes bőrcapába, fémsarkú papucsba vagy csizmába bújtatott lába tűnik elő. Az öltözet elmaradhatatlan kiegészítője, a forgós, tollbokkrétás, nyusztos süveg az előkelőség jelképe, köz- vagy parasztember számára viseletét az egész országban tiltották.

Harminchat színpompás dolmányból, húsz mentéből, tizenöt nadrágból, tizenhárom nyusztos süvegből és húsz övből állt Esterházy Pál ruhatára egy 1685-ben kelt jegyzék szerint. Halála után néhányat megőriztek a kincstárban, így általuk képet alkothatunk a főúri öltözetek egykori gazdagságáról.

Női öltözetek

A magyar főurak asszonyai és leányai öltözködtek a spanyol udvar által diktált divat szerint is, de a nemzeti identitást reprezentáló magyar „vállas szoknya” is beletartozott a ruhatárukba. A magyar ruhát már a 15. századi források is említik, de formáit az egy évszázaddal későbbi kriptaleletek segítségével meg is határozhatjuk. A szoknyával összevarrt felsőrész ujjatlan, elöl kapsokkal záródik. A 17. század közepétől kezdve az alsó- és felsőrészt különálló ruhadarabként is viselték, sőt különböző színű textíliából készítve az öltözetek variálhatóvá és egyre színesebbé váltak. A fátyolinget csipkekézelő és vele azonos mintázatú gallér, a kor szóhasználatával élve, „galléroltözet” egészítette ki. A szoknya elejét beborító kötény a kezdetektől fogva a magyar díszöltözet elengedhetetlen részlete volt. Különleges kiegészítő ez, ellentmond ugyanis annak az elméletnek, amely szerint a divatos textíliák és ruhadarabok a felső osztályok öltözeteiből „ereszkednek alá” és épülnek be a köznép ruházatába. A derékra vagy a nyakba erősített vászon- vagy bőrkötény a középkortól kezdve mesterek, parasztok öltözkének védelmére szolgált. Könnyen belátható, hogy a kötény „mozgásának iránya” ellentétes más ruhadarabokéval, az alsó osztályoktól kiindulva vált a magyar díszruhák részévé. Korábban a hímzett szegélyű, fátyol-, patyolatkötények keskenyek voltak, majd a 17. században a drága, csipkével szegett kötények a szoknya teljes elejét beborították. A szivárvány minden színében finom kecske-, szarvas- vagy hattyúbőrből varrott nyári kesztyűk és a hímzett selyemből, strucc- vagy pávatollból készült legyezők kizárólag a társadalmi ranglétra csúcsán állók jelképei. A fejfedők és fejdíszek a családi állapotot hirdették: gyöngyös, köves boglárókkal ékes párta a leányokat, a hajat beborító főkötő az asszonyokat illette meg. Az öltözet a hajba illesztett, drágakőbe foglalt színes struccollakkal, rezgőkkel, többsoros igazgyöngy övvel, függővel, párban viselt karkötővel és köves gyűrűkkel vált igazán pompássá.

Lóöltözetek

A lófelszerelések, vagy ahogyan egykor nevezték, a *lóöltözetek* megkülönböztetett helyet kaptak a 16–17. századi magyar főúri kincstárakban. A lovak száma, felszerelésük minősége és mennyisége tulajdonosuk rangját és gazdagságát jelképezte. Hétköznapi egyszerűbb, kevésbé díszes eszközöket használtak, amit *kinjárónak*, *köznek*, *viselőnek* vagy *parasztnak* neveztek. Az ékkövekkel, gyöngyökkel díszített, aranyozott ezüstlemezzel és bársonnyal borított, ún. *pompára való* készleteket börtokokba, ládába csomagolva tárházakban őrizték, csak ünnepi alkalmakkor vagy magas közjogi méltóságoknak járó tiszteletadás céljából vették elő. Az értékes magyar és európai készletek között előkelő helyet foglalnak el a *portainak* nevezett oszmán-török nyergek, ló- és nyeregtakarók, íj- és nyíltegeztek stb. Az Esterházy-kincstárba a török lóöltözetek többnyire diplomáciai ajándékként, hadizsákmányként vagy a rabok szabadulásáért fizetett váltságdíj formájában kerültek; a legkorábbi darabok azonban a feleségek hozományából származtak.

A kincstár nyergei változatos formájúak, egy magyaron és két nyugat-európain kívül török eredetűek. Sajnálatos módon közülük több súlyosan roncsolódott.

A nyeregtakarók gyűjtőneve az oszmán-török *csaprag* szóból származó *cafrag*. A téglalap alakú cafragokat a ló farára borították, részben vagy egészben hímzéssel díszítették, és rojtokkal szegélyezték. Az arany- és ezüstdróttal (*skófiúm*) készült ún. „nehéz hímzéseket” férfiak készítették, akik a nemesfém drágasága miatt olyan speciális öltést alkalmaztak, amelynél a fémfonal csak a felületen halad. A cafragok vagy tegeztek legdrágább változata a „merőn” varrott, melynek egész felületét skófiúm vagy arany- és ezüstfonalas hímzés borítja. A kincstár két *jancsik* nevű török lótakarója közül az egyik a lópáncélok formájára készült, a másik egy ezüsttel átszőtt selyemszövet alapon több száz rubinkővel ékített, luxus kivitelű, fejedelmi darab.

A kincstár egykori gazdag fegyver- és fegyvertok-készletét néhány díszfegyver, egy magyar pisztolytok és hat török íj- és nyíltegez képviseli.

Házöltözetek

A 16–17. századi magyar főúri lakószobák gazdag berendezéséhez tartozó textíliák összességét *házöltözetnek* nevezték.

A flandriai képes kárpitok, az itáliai selyem- és bársonykárpitok, a keleti csomózott szőnyegek, a hímzett ágytakarók, paplanok, ágyfüggöny-készletek és a díszes asztalterítők tartoztak e csoportba, melyek leggazdagabb gyűjteményét az Esterházy-kincstár őrizte meg máig számunkra.

A falak felöltöztetése – különösen ünnepi alkalmakkor – divatos volt. Az úr vagy az asszony házában (szobájában) a falakat kárpitok vagy szőnyegek díszítették. Bibliai, történelmi jeleneteket ábrázoló, gyapjúból és selyemből szövött, főként Flandriából származó kárpitok vagy csomózott keleti szőnyegek nem maradtak fenn az Esterházy-kincstárban, a tíz darabos gyűjtemény ágy- és asztalöltözetet, egy különleges perzsa selyemkárpitot és egy posztóra hímzett török imaszőnyeget foglal magába.

Azokat az ágyterítőket, amelyeknek a közepe és kerülete eltérő anyagú, színű és mintájú, paplannak nevezték. A téli paplanok vattázottak (töltöttek) voltak, nyáron vékonyabb, töltetlen változatokat használtak. Gazdagon hímzett, címeres ágyterítők csak a főúri otthonokban fordultak elő. Készítőik a fejedelmi és a főúri udvarokba szegődött hímvarrók és gyöngyfűzők voltak.

Az ebédlő szobában az asztalokat szőnyegek vagy terítők borították. A keleti csomózott szőnyegek mellett kedveltek voltak az arany- és ezüstfonallal hímzett, gazdag mintájú selyemterítők vagy az ugyancsak luxusnak számító, vörös színű finomposztóra hímzett változatok is. A terítők legtöbbször egy asztalnyi méretűek, de készültek két vagy több asztalra valók is.

E korszak a magyar úrihímzések virágkora. A négyzetes vagy téglalap alakú, selyem- vagy bársonyterítőket általában szimmetrikusan megkomponált, a sarkokból a középrész felé átlósan benyúló, fémfonallal hímzett virágbokrok vagy virágtövek díszítik. A címer a terítők közepét ékíti. Az egész felületet betöltő, központi töből eredő vagy szórt virágminta ritkábban fordul elő.

A kor divatja szerint a főúri hálószobákban az oszlopos vagy baldachinos ágyakat ágyfüggönyökkel öltöztették fel. A forrásokban „ágy körül való” vagy „ágyra való” *szuperlát*nak nevezett függönykészletből az ágyak rövidebb oldalaira egy vagy két, a hosszantakra két-két függönylap került, melyeket rézkarikákkal erősítettek fel az oszlopok közötti rézrudakra. A mennyezet nélküli ágyakat fent sátorszerű textil*fedél* takarta, körben keskeny sáv, az ún. *koszorú* szegélyezte. A függönyszárnyakat korábban gombokkal, később bojtos végű zsinórokkal kapcsolták össze. A téli függönyök posztóból vagy vastagabb, bélelt selyemszövetből készültek, a nyári változatok anyaga selyemdamaszt vagy selyematlasz volt. Az Esterházy-szuperlát – bár sérült és hiányos – különleges jelentőségű, mert a forrásokban gyakran említett függönykészletek közül az egyetlen, máig fennmaradt emlék.

A stallum a templomi berendezés fontos tartozéka, összetett bútor: a trónus és az imaszámoly összevonásából keletkezett, amelyet baldachinnal koronáztak. Kívül megmunkálatlan két oldalfala, ún. halántékfala arra utal, hogy a templom falába beépítve

állott. Halántécfalain elágazó levélindás vesszők fonják körbe a bogáncsvirágokat, illetve szőlőfürtöket. Gótikus ülése hiányzik, nyújtott háttámlái is pótlások, csak a támlákat elválasztó geometrikus halszájka-mustrával berakott keretelölécei eredetiek. Baldachinja hármasszögű, indák közé komponált madarakkal, köztük a csúfolódást, csipkedést tűrő bagollyal, Krisztus egyik szimbólumával díszített. Zárópárkányát felvidéki stallumaink ismeretében rekonstruálhatjuk; az üléseknek megfelelően a hét konzolon nyugvó fiatornyot számárhátívek kapcsolhatták össze, áttört, gótikus rácsok gazdagíthatták. Mellvédje, imakönyvet tartó állványa nem maradt ránk.